

ETINĖ REFLEKSIJA APLINKOS EKOLOGINĖS TRANSFORMACIJOS SĄLYGOMIS

Česlovas Kalenda

Vilniaus universiteto Filosofijos katedra
Universiteto g. 9/1, LT-01513 Vilnius
Tel. (8 5) 266 76 17, faks. (8 5) 266 76 00
El. paštas: Ceslovas.Kalenda@fsf.vu.lt
Vilniaus pedagoginio universiteto
Etikos katedra
Studentų g. 39, LT-08106 Vilnius

Straipsnyje analizuojami struktūriniai ir funkciniai pokyčiai moralinio ir etinio mąstymo srityje. Paskutiniaisiais XX amžiaus dešimtmečiais, vykstant sparčiai mokslo bei technikos plėtrai, visuomenės gyvenime iškilio naujos moralinės problemos, o į jų svarstymą ir sprendimą įsitraukė įvairūs socialiniai ir profesiniai sluoksniai, ypač gamtos mokslų atstovai. Ankstesniaisiais amžiais vyravusią filosofinę etiką, kuri, kaip akademinė disciplina, daugiausia aiškino moralinės sąmonės specifiką, papildė taikomoji etika, daugiausia dėmesio skirianti moralės imperatyvų įgyvendinimo tam tikrose veiklos srityje problemai. Šiandien moralinio veiklos reguliavimo srityje, greta bendrųjų tradicinių nuostatų svarbus vaidmuo tenka konkretaus dalykinio pobūdžio reikalavimams, kurių turinyje galima konstatuoti moralinės ir etinės refleksijos praktinį neišskiriamumą. Šie ir kiti nauji asmenybės ir socialinio savireguliacijos sistemos ypatumai straipsnyje atskleidžiami per vienos iš reikšmingiausių taikomosios etikos šakų – ekologinės etikos – prizmę.

Pagrindiniai žodžiai: moralinė refleksija, etinė refleksija, taikomoji etika, ekologinė etika, ekologinis saugumas.

Etika aplinkos apsaugos amžiuje

Kalbant apie etiką amžina problema dažnam yra neaiškus etikos ir moralės santykis, arba, kitais žodžiais, etikos, kaip filosofinės ir mokslinės disciplinos, ir moralės (dorovės), kaip jos tiriamojo objekto, skiriamosios ribos klausimas. Tą neaiškumą dažnai matome sujungtinio termino *moralinis-etinis* vartojimo atveju. Kas yra tas fenomenas, fiksuojamas šiuo terminu, ir ar visada reikia šiuos būdvardžius sujungti?

Galima tarti, kad integraciniai procesai, nesvarbu, kad ir kur jie vyktų, – materialinėje ar intelektualinėje plotmėje, dabartinėmis įvairiausių pasaulinių jungčių intensyvėjimo sąlygomis yra įprasti ir tarsi savaime suprantami. Tačiau kartu turime gerai suvokti tuos dalykus, kuriuos jungiame, ir tai, kokį rezultatą tokiu atveju gauname.

Jeigu etika – teorija, o moralė – jos aiškinamasis objektas, tai šių dalykų sujungimas, matyt, kyla iš to, kad tarp jų yra nemaža bendro. Tas bendras pagrindas, be abejo, yra *re-*

fleksija. Tačiau moralės atveju refleksija yra vienokia, o etikos – kitokia. Moralėje refleksija yra *praktinės* paskirties procesas, skirtas doroviniam individo orientavimui, o etikoje ji yra *teorinio, aiškinamojo* pobūdžio, traktuojanti *pažintiniu* požiūriu moralę – kaip objektą – su visais jos struktūriniais elementais, iš jų ir moraline refleksija kaip steigiamuoju dorovinio poelgio momentu (Čović 2004: 276).

Bendras moralės ir etikos bruožas – refleksyvumas, kaip gnoseologinė nuostata, dvasinio budrumo būseną, – sudaro galimybę jas paimti, net sutapatinti. Nors yra glaudus šių žmogaus dvasinio gyvenimo aspektų ryšys, vis dėlto jie nesutampa, kaip nesutampa pažinimas ir vertinimas, teorija ir praktika, teorinė pasaulio objektų rekonstrukcija ir kasdienė, dažnai intuityvi, sąmonė. Kita vertus, praktinio ir teorinio moralinės gyvenimo sričių aspektų santykis mūsų laikais keičiasi, o jų sąveika įgyja kitokią pobūdį ir kitokių bruožų.

Šiandien naujos moralinės problemos dažnai kyla specialiose veiklos srityse. Į jų svarstymą ištraukia skirtingų profesijų atstovai, taip pat kiti visuomenės nariai. Tai yra socialinis-moralinis procesas, kuriame dalyvauja, o kartu jį stebi bei aiškina ir etikos, kaip filosofinės disciplinos, atstovai. Gerai, jeigu viename asmenyje šios dvi kompetencijos – specialios mokslinės (pvz., biologijos, ekologijos, biotechnologijos, genų inžinerijos ir kt.) ir teorinės filosofinės sutampa. Bet mūsų gilios specializacijos laikais ne visada taip yra, todėl būtinas skirtingų profesinės veiklos sričių atstovų bendradarbiavimas. Kai šio trūksta, atsiranda nesusipratimų ir metami ne visai pamatuoti kaltinimai vienių kitiems.

XX a. pirmojoje pusėje amerikiečių ekologas ir miškininkas Aldas Leopoldas parašė darbą apie vadinamąją *žemės etiką* ir buvo apkaltintas akademinės filosofijos atstovų katastrofišku neprofesionalumu, t. y. etikos, kaip te-

orinės disciplinos, neišmanymu (žr. Callicott 1997: 212–213). Tokia reakcija į Leopoldo darbą kilo todėl, kad universitetų filosofai vertino juos *teorinės* refleksijos požiūriu. Tuo tarpu Leopoldui rūpėjo pati *nauja moralinė problema*, o ne visais atžvilgiais korektiškas teorinis jos įprasminimas, atsižvelgiant į moralės filosofijos tradicijas, sąvokas ir koncepcijas. Vadinasi, ekologas mąstė pirmiausia *moralinės-praktinės* refleksijos lygmeniu, siekdamas atkreipti visuomenės dėmesį į aktualią problemą ir paskatinti žmones ją suvokti ir spręsti. Nors jis dažnai vartojo etikos sąvoką, nes tokia buvo terminologijos mada, bet iš tikrųjų po šia sąvoka daugiausia slypėjo *moralė*, visų pirma funkcionuojanti praktinės refleksijos lygmeniu ir, žinoma, susisiejanti su teorine plotme, be to, iš dalies netgi perauganti į ją, t. y. etiką. Kita vertus, pats *žemės etikos* autorius tikriausiai ir neįtarė, kad jis savo mąstymo stiliumi štrichais nužymėjo gaires ateities etikai. Taigi tai buvo visai neatsitiktinis nuokrypis nuo tradicijos, išplaukęs vien iš autoriaus individualybės, o etikos raidos *naujos stadijos* pirmieji daigai, būdingi sparčiai besiplėtojančiai technologinei visuomenei.

Iš tikrųjų dinamiškoje visuomenėje tam tikrų sričių specialistai pirmieji tiesiogiai susiduria su viena ar kita inovacine ar kitokia nelaukta konkrečia realybe, kurioje susiklosto neįprastos moralinės situacijos, ir jeigu jie nėra siauri amatininkai, o plačiau ir giliau žiūrintys bei mąstantys visuomenės nariai, jie pastebi reikšmingų moralinių problemų, pateikia tam tikrą vykstančių procesų moralinę diagnozę, netgi tampa naujų etikos šakų, ypač taikomųjų, pradininkais (pvz., A. Schweizeris, A. Leopoldas, R. van Potteris). Anksčiau panašią funkciją dažniausiai vykdė religijų atstovai, dvasininkai, rašytojai. XX amžiuje, išibėgėjus mokslo ir technikos pažangai, aktyvių moralės subjektų bei kūrėjų gretas žymiai papildė

mokslininkai. Būtent jie savo veikloje bei visuomenės gyvenime pirmiausia suvokia ir išskiria naujas moralinę prasmę turinčias situacijas ir pasiūlo jų sprendimus. Tuo pasireiškia moralės, kaip praktinio proceso, kaitos tendencijos, jos turinio raida, naujų ypatybių, sąvokų, bruožų formavimasis ir pan. Visa tai praturtina etikos objektą, iškelia naujų klausimų ir žadina jų filosofinės analizės poreikį.

Filosofai atsiradusią pradinę moralinę refleksiją interpretuoja žmonijos dorovinės patirties plotmėje, ją įprasmina vienos ar kitos etinės tradicijos požiūriu, taip suteikdami jai teoriškai motyvuotą teorinį pavidalą. Šitaip paprastai susiformuoja naujos dalykinės, arba taidomosios, etikos sritys.

Mokslininkų suaktyvėjimas moralės srityje yra neatsitiktinis. Paskutiniaisiais šimtmečiais technogeninė Vakarų civilizacija padarė didžiulį šuolį, kuris esmingai paveikė ir viso pasaulio raidą. Pagrindiniu to šuolio katalizatoriumi buvo (ir lieka), kaip minėta, mokslo ir technikos pažanga, tapusi svarbiausiu visuomenės gyvenimo, ypač ekonominio, reprodukcijos požymiu. Racionalumas, efektyvumas, pragmatiškumas, nuostata kuo daugiau paimti iš gamtos ir skatinti vartojimą – štai tie veiksniai, kurie formavo visuomenės gyvenimo atmosferą, o kartu individo sąmonę. Pastarojoje ėmė dominuoti žvelgimas į pasaulį per naudos prizmę, o racionalios mokslinės žinios, įsigalėjusios pasaulėžiūroje, pačios savaime dar nesudarė specifinio moralinio komponento, skatinančio individo dorovinį jautrumą, sąžiningumą ir asmeninę atsakomybę. Negana to, pati pažanga, kaip neribotas augimas, kaip civilizacinė paradigma, kurią pagrįstai galima vadinti *ekonomine*, įgijo moralinio imperatyvo reikšmę. Raidos prieštaravimų sprendimo paieškos taip pat paprastai vyko remiantis pozityvistiniais mąstymo modeliais, pateikiant vien kiekybinius ekspertų vertinimus ir išleidžiant

iš akių moralinį matmenį. Šitaip žmogaus dvasios, elgesio ir veiklos srityje ėmė daugėti „moralinių skylių“, kurių analogu fizinėje srityje galima simboliškai laikyti „ozono skylės“. Kartu tai buvo ženklas, kad prieita planetos ekologinės perkrovos riba ir žmonijai būtina prisitaikyti prie naujų sąlygų, jeigu ji nori išsaugoti tinkamą gyvenimui biosferą. Išryškėjo, kad fizika, chemija ir kiti mokslai, laikyti didžiausiu žmogaus proto laimėjimu ir gėriu savaime, pritaikyti praktikoje, nelauktai – per aplinkos taršą, žmonių sveikatos blogėjimą ir biologinių rūšių nykimą – tarsi atsigręžė prieš savo kūrėją. Tai patvirtino elementarią tiesą, jog pražūtinga platų požiūrį į vieną ar kitą dalyką pakeisti siauru einamojo momento pragmatizmu bei vien ekonominiu tikslingumu.

Gyvybės apsauga yra pagrindinė moralės problema nuo seniausių laikų. Skirtingais istorijos tarpsniais susiklostė įvairūs šios problemos sprendimai. Kol žmogaus galios keisti gamtą buvo ribotos, tol jis stengėsi išsaugoti *natūralias* aplinkos ir jos daiktų savybes, nes tai lėmė jo išlikimą. Ši strategija, be abejo, buvo palanki gyvybės pasauliui egzistuoti. Kada žmogaus galios padidėjo ir jis tapo mažiau priklausomas nuo pačios gamtos sukurtų objektų, tada vyraujančia jo veiklos tendencija tapo *daiktų konstravimas* ir *aplinkos keitimas* (Siep 1998: 24–25). Ši strategija, dažnu atveju skirta nukariauti gamtą nepaisant jokių ribų, netrukus sukėlė nemažą grėsmių ir pavojų, su kuriais susiję daugelis dabarties moralinių problemų.

Analizuoti dabarties problemų prigimtį ir ieškoti jų sprendimo būdų remiantis tradicinės etikos principais vargu ar tai reikštų sviesti žmonijai ir planetai tinkamą gelbėjimo ratą. Pavyzdį, kaip adekvačiai elgtis minėtomis situacijomis, parodė pirmiau paminėti mokslininkai, kurie drąsiai nėrė į aptariamų problemų sukurtį ir prabilo neįprasta, iš pradžių daug

ką šokiruojančia kalba: *žemės etika, ekologinė sąžinė, gyvūnų teisės* ir pan. Tai – sąvokos, atsiradusios skirtingų disciplinų – gamtos ir humanitarinių mokslų – sandūroje; jos imperatyviai primena tų mokslų atstovams profesinę pareigą jungtis ir bendradarbiauti vardan civilizacijos ir biosferos išsaugojimo. Užtikrinti šio tikslo įgyvendinimą negali nei vieni gamtos mokslai, paimti savaime, nei viena filosofija. Pasak Vittorio Hösle's, sukurti aplinkos apsaugos amžiaus įtikinamą taikomąją etiką įmanoma tuo atveju, jei filosofija pradės bendradarbiauti su konkrečiais mokslais. Jis, kaip filosofų cecho atstovas, savikritiškai pažymi: „Kas nieko neišmano apie chemiją ir biologiją, vargu ar gali pasakyti ką nors reikšminga apie svarbius etinius mūsų meto klausimus, net jeigu jis išstudijavo visą etikos tradiciją, pradedant Platonu ir baigiant Scheleriu“ (Hösle 1994: 87). Panašaus supratimo tikimasi ir iš kitos pusės: „Jei ekologai nori duoti rezultatų, jie turi pažvelgti už gamtamokslinio teritorijos ribų ir į savo samprotavimus įtraukti ir psichologiją, sociologiją bei filosofiją“ (Seilz-Weinzler 1990: 36).

Be gamtos bei technologijos mokslų atstovų ir humanitarų komunikacijos, galima pažymėti dar vieną kultūros raidos reiškinį, taip pat palankiai veikiantį moralės procesą aplinkos apsaugos amžiuje. Amerikiečių filosofas Johnas Brockmanas, turėdamas galvoje dar XX a. viduryje Ch. Snow suformuluotą „dvių kultūrų“ – tradicinės humanitarinės ir naujosios mokslinės – koncepciją, tą reiškinį vadiną *trečiąja kultūra*. „Trečioji kultūra – tai yra mokslininkai ir kiti empirijos pasaulio mąstytojai, kurie savo tyrimais bei publikacijomis užima tradicinių intelektualų vietą, giliau atskleidami mūsų gyvenimo reikšmę ir naujai apibrėždami, kas mes esame“ (Brockman 1996: 15). Pasak Brockmano, mokslininkų (pvz., R. Dawkinso, L. Margulis, S. Kauffman ir kt.) atradimai bei idėjos, pateiktos visuomenei su-

prantama kalba, keičia žmonių mąstymą. Iš „trečiosios kultūros“, pasak Brockmano, kyla nauja gamtos filosofija, pagrįsta evoliucija ir kompleksiskumu (Brockman 1996: 20). Dėl amerikiečių autoriaus siūlomo termino tinkamumo galima diskutuoti, bet neabejotina, kad gamtos mokslas, palyginti su klasikine jo raidos stadija, esmingai keičiasi ir įgauna funkcijų, svarbių ne tik technologijai, bet ir dvasinei bei moralinei žmonių orientacijai.

Žmogaus valia ir evoliucija

Žmogaus veikla mūsų laikais nepaprastai įvairėja ir sudėtingėja, o jos poveikis aplinkai ir pačiam žmogui ne visada yra vienareikšmis ir iš karto aiškus. Dabar daug diskutuojama dėl genetiškai modifikuotų organizmų mitybinio saugumo vertinimo kriterijų, rodiklių ir metodų. Žinoma, sanitarinio, higieninio, genetinio saugumo klausimai yra svarbūs, bet pati problema yra gerokai platesnė ir susijusi su organizmų *evoliucija*, kuriai dabar vis kryptingesnį poveikį bando daryti *žmogaus valia*. Pasaulyje maisto išteklių stoka, be jokios abejonės, reali, nes nemaža žmonijos dalis badauja. Tai verčia ieškoti veiksmingų biologinės produkcijos didinimo būdų. Tačiau kartu neturėtų būti pamiršti ekologinio saugumo klausimai, o jie yra aktualūs biosferos evoliucijos ir civilizacijos perspektyvų požiūriu.

Genų inžinerija, kaip nuostabus žmogaus proto išradimas, neturėtų būti perdėtai aukštinama, kol nėra pagrįsto tikrumo dėl transgeninių augalų bei gyvūnų naudojimo maisto produktams saugumo, o jo kol kas negalima tiksliai prognozuoti. Neaiškumą didina ta aplinkybė, kad pavojus gali būti kartais specialiai perdedamas dėl konkurencijos ir šalių siekio apsaugoti vidaus rinką nuo, sakykime, JAV ar kitų šalių produkcijos. Ir vis dėlto neišvengtu- me supaprastinimo, jei šio klausimo visas turi-

nys būtų vienpusiškai redukuotas į konkurencijos veiksnį. Kita vertus, kai kurių mokslininkų argumentai, kad genų inžinerija naudoja „gamtinus genus“, kurie esą būdingi augalams per visą evoliuciją, taip pat negali būti suvokti kaip aksioma. Pavojų gali kilti, jei genetiškai modifikuoti augalai ar kiti organizmai pateks į natūralią aplinką ir joje paplis. Dabar genetiinių manipuliacijų su augalais ir gyvūnais atliekama tūkstančiai ir ne visose šalyse šie eksperimentai yra visuomenės kontroliuojami. Skverbiantis į genetinę struktūrą, atsiveria naujos erdvės evoliucijai, o joms suprasti bei įvertinti vargu ar gali būti pritaikytos mūsų įprastos pažiūros. Juk genų inžinerijos užmojai valdyti paveldimumą pagal žmogaus valią sudaro galimybę kurti tokį gyvųjų pasaulį, kurio Žemėje nebuvo, kurio raidos dėsniai nežinomi ir kuris išliks amžiams. Todėl didindamas savo įtaką biosferai, žmogus privalo remtis ne tik evoliucijos dėsniais ir naujomis technologijomis, bet ir kitokiais, t. y. strateginiais, tikslais, pagrįstais saikingumu ir protingumu.

Visumos skaidymas į elementus yra vienas iš pagrindinių mokslinio tyrimo metodų. Tačiau struktūra negali būti svarbesnė už funkciją, o komponentai patys savaime neapibūdina visumos, kuri fundamentaliai skiriasi nuo ją sudarančių dalių. Fizikas Hansas Peteris Düras iš Wernerio Heisenbergo instituto (Miunchenas) sako: „Jei aš apžiūrinėju eilėraščio raides mikroskopu, man netaps aiškesnė eilėraščio prasmė.“ Panašiu būdu, pasak jo, genų tyrėjai bando atskleisti gyvybės paslaptį. „Ar apytikris detalių aprašymas gali paaiškinti „viską“? – klausia mokslininkas (Fuchs 1996: 32–33). Netgi žymūs molekulinės biologijos laimėjimai negali paaiškinti biologinių reiškinių esmės gyvybės lygmeniu. Turint galvoje gyvybės reiškinių sudėtingumą, dinaminį ir nenutrūkstamą jų pobūdį, taip pat biologinę adaptaciją kaip integruotą procesą, nėra pagrindo vienpusiškai

sureikšminti struktūrinį požiūrį, manipuluojantį atskirais genais, ir neįvertinti funkcinio požiūrio svarbos.

Amerikiečių mokslininkė Siuzana Vurtel tyrimais įrodė, kad genetiškai modifikuoti organizmai natūralioje aplinkoje sukelia negatyvius ekologinius padarinius. Antai JAV ir Didžiojoje Britanijoje dideli plotai buvo apšėti grūdinais augalais, sukurtais taikant genų inžinerijos metodą. Tų augalų žiedadulkės, perneštos į kitus augalus, pavyzdžiui, krapažoles, išskiria pienines sultis ir jomis nužudo nuostabius vabzdžių pasaulio atstovus – peteliškių rūšį *Monarchas*. „Tai neturėjo nutikti mokslininkams, dirbantiems vyriausybei ar privačioms kompanijoms... – apgailėstauja mokslininkė, – bet, deja, tai nutiko“ (Де Грааф 2003: 165).

Taigi rizikos laipsnio taikant genų inžineriją gamtotvarkinėje žmogaus veikloje vertinimo uždavinys negali būti išspręstas vien kreipiant dėmesį į molekulinės biologijos žinių lygį ir orientuojantis tik į galutinio biologinio produkto ūkinio efektyvumo ir higieninio saugumo rezultata, išleidžiant iš akių tą aplinkybę, kad kartu gyvybiškai būtina suderinti žmonių santykius su gamta ir deramai įvertinti ekologinių bei evoliucinių genų inžinerijos padarinius.

Genų inžinerija tampa viena iš prioritetiinių technologijų pasaulyje, o transgeninių organizmų kūrimas vis spartėja; plotai, kuriuose auginami transgeniniai augalai, didėja geometrine progresija. Tai reiškia, kad genetiškai modifikuota produkcija (medikamentai, maisto produktai) veržliai didina savo dalį pasaulio prekyboje ir ši produkcija tampa protekcionistinės politikos objektu tų valstybių, kuriose šie tyrimai bei tokios produkcijos gamyba labiausiai išplėtota ir kurių kompanijos dominuoja minėtoje srityje. Natūralu, kad šiuolaikinės globalizacijos sąlygomis tarptautinės kompanijos su savo technologijomis ateina ir į daugelį ša-

lių, taigi daro įtaką jų lokalioms ekosistemoms. Genetiškai modifikuotų augalų plitimas jose gali sukelti biologinės ir genetinės įvairovės smukimą. Pasak specialistų, tų šalių agrosistemos taps labiau priklausomos nuo oro permainių, jos bus mažiau ekologiškai patvarios ir apgintos, vadinasi, reikės daugiau technogeninių išteklių derlingumui palaikyti, o tai didins ne tik vietinės aplinkos teršimą, bet ir biosferos pusiausvyros pažeidimą (Жученко 2003: 21).

Išlikimo etika

Ekologai ir gamtosaugininkai švietimo tikslais vartoja šveicariškojo sūrio metaforą kaip simbolį, įspėjantį pasaulio bendruomenę dėl gamtinės aplinkos degradacijos: kiekvienas hektaras iškirsto atogrąžų miško, kiekvienas kvadratinis kilometras išsiplėtusios dykumos, kiekviena išnykusi augalų ar gyvūnų rūšis – tai „skylės“, kurių kasdien sparčiai daugėja ir per kurias žiojėja biologinės nebūties tuštuma, gresianti praryti visą biosferą. Tegul tai teorinė galimybė, bet ji prasminga siekiant suvokti problemos prigimtį ir mastą, t. y. globalų ekologinio pavojaus pobūdį, galintį labiausiai neigiamai paveikti sudėtingiausias gyvojo pasaulio grandis, iš jų ir žmonių giminę.

Vyraujant industriniam raidos tipui, gamtos išteklių paprastai naudojami vienam tikslui, o gamyba koncentruojama tam tikroje vietoje vietoje neatsižvelgiant į ekologinį jos imlumą ir į tai, ar ten sukurta buities ir gamybos atliekų perdirbimo sistema. Biogeocheminė medžiagų apykaita dabar tokia, kad greit dirva ir vanduo gali tapti neatkuriamais gamtos ištekliais. Tai iš esmės sutrikdytų biosferos funkcionavimą, nes ekologinis jos potencialas nėra beribis. Ypač pavojingas vidinis ekologinis gyvų organizmų apsinuodijimas, t. y. jų užteršimas sunkiaisiais metalais, radionuklidais ir cheminėmis nuodingosiomis medžiagomis,

kurių vis daugiau patenka į ekologinių sistemų mitybos grandis, o per jas – į žmogaus organizmą.

Antai vykdant branduolinius bandymus ore į atmosferą išsiskiria radioaktyvusis ir labai pavojingas cheminis elementas – stroncis-90. Elementą absorbuoja augalai, kuriais minta gyvuliai, o su gyvulinės kilmės produktais jis migruoja ir į žmogaus organizmą. Su šia problema susidūrė amerikiečių biofizikas Barry's Commoneris. Jo tyrimai parodė radioaktyvų pieno užterštumą JAV. Problema iš grynai mokslinės peraugo į socialinę ir moralinę. Pieno įmonės prašė B. Commonerio neskelbti jų verslui nepalankių tyrimo rezultatų ir bandė jį papirkti. Mokslininkas nesutiko, ir nors buvo jam grąsinta, tyrimo duomenis jis paskelbė. Kilo skandalas. Iš įmonių buvo pareikalauta išvalyti iš pieno stronci-90 (Commoner 1967: 15, 17, 111).

Aptartas pavyzdys išryškina ekologinę problemą, kurios pozityvus sprendimas neįmanomas be atsakingos moralinės žmogaus pozicijos. Su panašiomis problemomis susiduria savo veiklos srityse dažnas planetos gyventojas. Tos problemos vienaip ar kitaip užkliudo visų Žemės gyventojų ir visų gyvybės formų *ekologinio saugumo* klausimą. Jos verčia kitaip, nei buvo įprasta, pažvelgti į daugelį esminių žmogaus būties aspektų, iš naujo apmąstyti jo vietą pasaulyje, giliau suvokti bendrų žmoniškųjų vertybių, bendradarbiavimo ir solidarumo, vaidmenį. Juk gamta yra viena ir vientisa planetos mastu, o jos išsaugojimas – visų tautų interesus atitinkantis tikslas, bendras ir svarbiausias žmonijos uždavinys ir rūpestis. Visos šalys ir tautos priklauso vienai biosistemai, saistomai ekologinės savitarpio priklausomybės ryšių. Dar XX a. viduryje P. Teilhard de Chardin apie šiuolaikinį žmogų rašė, kad jam „reikia nebe paprasto lauko, kad ir koks didelis jis būtų, bet visos Žemės“ ir kad toks žmogus atsiranda ir pradeda įsisąmoninti, „jog jis yra

solidarus su evoliucionuojančia visuma ir atsakingas už ją“ (Teilhard de Chardin 1995: 310–311).

Prancūzų mąstytojas ir mokslininkas buvo ne vienintelis XX amžiuje kėlęs globalius klausimus. To amžiaus pabaigoje vokiečių filosofas M. Haideris žmogų pavadino „evoliucijos įgaliotiniu“ (Sachwalter), kuris turi identifiikuotis su savo tikrove ir jausti už ją atsakomybę (Haider 1992: 179). Taip ėmė rasti nauji santykio su Žeme bruožai, pasireiškiantys atsižvelgimu į daugelį veiksnių bei aplinkybių, visapusišku jų derinimu, abiotinių ir biotinių veiksnių sąveikos ekologinių padarinių prognozavimu, optimalaus ir atsakingo veiksmo pasirinkimu. Neatsitiktinai trečiojo tūkstantmečio išvakarėse prognozuota, kad XXI šimtmetis bus *aplinkos amžius* (Hardmann 1996: 244). Juk ekologinė problema kilo todėl, kad technologija, sukonstruota techninio mąstymo, pagal klasikinio eksperimentinio mokslo dėsnius, kurie buvo suformuluoti tiriant negyvąją gamtą, deformavo aplinką ir ėmė naikinti biorūšis. Natūralu, kad žmogaus ir gyvybės apskritai klestėjimui būtinų sąlygų išsaugojimas dabartiniame šimtmetyje labiausiai jaudins žmoniją ir šio uždavinio sprendimas lems kultūros, taip pat mokslo raidos kryptį.

Gamtinio planetos karkaso išsaugojimo poreikis, tapęs viena iš aktualiausių žmonijos problemų antrojo ir trečiojo tūkstantmečių sandūroje, esmingai pakoregavo moralinę ir etinę refleksiją. Į pirmą vietą moralinio vertinimo ir elgesio srityje iškilo ne *idėjinių įsitikinimų* motyvas, būdingas deontologinio tipo (pvz., Kanto) etikai, o *atsakomybės* kategorija, akcentuojama utilitaristinės etikos tradicijos. Kita pokyčių ypatybė susijusi su moralės diapazono išsiplėtimu. Moralei apskritai būdingas požiūrio platumas, visuotinumai, bendražmogiškumas. Tačiau aplinkos apsaugos amžiuje į moralės žiūros lauką patenka ne tik visi dabar gyvenantys žmonės, bet ir ateities kartos, taip pat

visos būtinos jų egzistavimo sąlygos, ypač natūralios, be kurių negali būti ir kalbos apie žmonijos išlikimą bei klestėjimą. Moralinės maksimos visada užtikrindavo žmonių giminės reprodukciją, sveikatą, socialinį ir kultūrinį kartų ryšį, bet ateityje to ryšio bus neįmanoma įgyvendinti šiandien nesustabdžius gamtinės aplinkos degradacijos ir neišsaugojus globalios ekosistemos, t. y. biosferos ir jos ekologinės pusiausvyros. Vadinasi, šiandien morali yra tik ta veikla, kuri atitinka bendrus žmogiškuosius interesus, o tarp jų pirmieji yra ekologiniai. Gyvų organizmų genuose yra užprogramuota ne tik informacija apie juos pačius, bet ir apie tai, kokia turi būti aplinka, kad jie galėtų gyventi. Todėl negalima visos aplinkos paversti vien dirbtine, technine. Būtinybė išsaugoti Žemę kaip natūralią sistemą, kurioje egzistuoja gyvybė ir pati gyvybė susikūrė būtinai savo egzistavimo sąlygas (tokias kaip cheminė biosferos sudėtis, ozono ekranas, natūrali medžiagos bei energijos apykaita, rūšių įvairovė ir kt.), yra iš esmės šiuolaikinė žmonių giminės išlikimo etika.

Naujas etikos profilis

Žmonija, mokslo ir technikos pagalba taikydama gamtinei realybei principą „skaldyk ir valdyk“, išplėtė savo imperiją į visą biosferą, net išėjo į kosminę erdvę. Per paskutiniuosius šimtmečius Europa išgyveno kelias technologines revoliucijas, tarp jų – garo, naftos, elektros, informacinių priemonių. Dabar, kaip matėme, įsibėgėja dar viena revoliucija – biotechnologijos. Kartu nenutrūkstamų pokyčių akivaizdoje didėja neaiškumas, kokie gali būti tokios plėtros padariniai, koku mastu jie gali užkliudyti giluminius žmogaus būties klodus ir žmonių giminės perspektyvas. Budinti žmogaus sąmonė suvokė šiuos klausimus kaip moralines kolizijas, beveik neturinčias analogo dorovės ir etikos istorijoje.

Ankstesniųjų laikų etika buvo plėtojama pirmiausia kaip teorinė akademinė disciplina, pagrindžianti moralės prigimtį bei svarbiausias jos sąvokas ir principus, mažai kreipdama dėmesio į konkrečias moralės imperatyvų įgyvendinimo aplinkybes. Šis klausimas buvo tarsi savaime suprantamas, nes moralė paprastai apsiribojo elementarių buitinių santykių reguliavimu, išreiškiamu draudžiamaisiais reikalavimais: nežudyk, nevok, nemeluok, nesvetimoteriauk ir kt. Tiesa, kai kurie mąstytojai bandė pažvelgti į moralės problemą plačiau ir konkrečiau. I. Kantas vieną iš pagrindinių savo veikalų (*Praktinio proto kritika*) paskyrė moralinės sąmonės specifikos, moralės subjekto autonomijos tyrimui, bet jis atkreipė dėmesį ir į moralės reikalavimų įgyvendinimo aplinkybes. Tuo tikslu filosofas parašė veikalą *Antropologija pragmatiniu požiūriu*. Jame jis kalba apie žmogų, jo prigimtį, polinkius, charakterį, aistras, iliuzijas ir kitas savybes, kurios apsunkina pareigos, kaip kategorinio imperatyvo išraiškos, laikymąsi. Antai turėdamas galvoje polinkio į gerą gyvenimą ir polinkio į dorybę susikirtimą, Kantas svarsto, *kokiu santykiu* pirmasis polinkis privalo būti apribotas antrojo, kad jie abu, humaniško mąstymo sujungti, galėtų atvesti mus į moralios laimės būseną (Kant 1917: 277). Čia Kantas kėlė *moralės taikymo* problemą, teorinio principo ir praktinio elgesio sąveikos klausimą. Į šį Kanto minties štrichą mūsų dienomis atkreipė dėmesį vokiečių filosofas M. Willaschekas. Atsakydamas į klausimą apie Kanto teorinio palikimo reikšmę, jis iškelia – kaip nepaprastai svarbią – vieną iš pagrindinių didžiojo mąstytojo idėjų – *pasitikėjimą* protu derinti su proto *kritika*. Willaschekas pabrėžia: „Mes turime saugotis peržengti empirines ir gyvenimo praktikos ribas, kuriose mūsų protas teikia mums patikimus orientyrus“ (Виллашек 2005: 31–32).

XX amžiuje, ypač paskutiniaisiais jo dešimtmečiais, etika gerokai pasikeitė: į tradicinių disciplinų tarpą, kaip jau minėjome straipsnio pradžioje, veržliai įžengė ir užėmė vos ne dominuojančią vietą *taikomoji etika*. Būtent ji dabar įgijo svarbią visuomeninę reikšmę ir pakeitė etikos profilį. Taikomoji etika – tai mąstymas apie „kompleksinę struktūrą santykių tarp pagrindinių moralės sąvokų bei principų, viena vertus, ir praktinės orientacijos klausimų, – kita vertus“ (Düwel 2002: 243). Šiuo atveju moralinė refleksija ir etinė refleksija ženkliai suartėja: į moralinį sprendimą įkomponuojamas teorinis mąstymas, grindžiamas išmanymu apie vieną ar kitą visuomeninės veiklos sritį ir atsižvelgimu į konkrečias aplinkybes.

Prie taikomosios etikos priskiriamos specifinės kompetencijos etinės refleksijos sritys, kurios atitinka tam tikras žmogaus veiklos šakas (pvz., politiką, teisę, ūkį, mokslą, santykių su gamta ir kt.). Taikomojo etinio tyrimo aspektų diferenciacija nulemtas moralinių problemų skirtingo dalykinio turinio ir dorovinių vertybių raiškos ypatumų, atsirandančių taikant moralės kriterijus profesinės veiklos ar kitose konkrečiose žmogaus gyvenimo srityse.

Viena iš praėjusio šimtmečio anksčiausiai iškilusių ir palyginti labiau išplėtotų šiuolaikinės taikomosios etikos šakų yra *ekologinė (aplinkos) etika*. Tai bene plačiausia ir labiausiai diskutuojama šiuolaikinės etikos sritis, apmąstanti moralinį žmogaus ir gamtinės aplinkos, jos gyvųjų ir negyvųjų komponentų santykį ir besiremianti tiek moralės filosofijos principais, tiek gamtos mokslų duomenimis bei gamtos sampratos koncepcijomis. Šerdinė šios etikos problema – suformuluoti ir pagrįsti elgesio su gamtine aplinka normas, atitinkančias dabartinės praktikos turinį bei pobūdį ir garantuojančias žmogaus ir gamtos, kaip sąveikaujančių pusių, išlikimą ir raidos perspekty-

vas. Uždavinys iš tikrųjų netrivialus. Tradicinės moralės normos čia ne daug gali padėti, nes jos sukurtos reguliuoti pačių žmonių interakcijas. Gamtinė realybė funkcionuoja pagal kitokius dėsnius, atsižvelgti į juos – būtina sąlyga priimant moralinius sprendimus. Tokios sąvokos – gamtos vientisumas, rūšių įvairovė, ekologinė pusiausvyra, ekologinis aplinkos imlumas ir savivalos galimybės bei kitos yra pamatinės kategorijos apibrėžiant žmogaus santykį su gamta. Be šių kategorijų neįsivaizduojama gyva šiuolaikinė moralinė sąmonė, aktyviai dalyvaujanti numatant žmogaus veiklos strategiją, projektuojant ūkinius objektus, rengiant vienus ar kitus aplinkos keitimo projektus ir atsakingai svarstant, ką aukoti, o kur brėžti ribą su ženklu *tabu*.

Išvada

XX amžiuje visuomenės gyvenimą veikiant mokslo ir technikos pažangai, dažnoje konkre-

čios veiklos srityje iškilo naujų moralinių problemų, į kurių svarstymą bei sprendimą, be įvairių socialinių sluoksnių, aktyviai įsitraukė gamtos mokslų atstovai. Šie struktūriniai pokyčiai objektinėje ir subjekcinėje moralinio gyvenimo srityse lėmė taikomosios etikos susiformavimą. Šios svarbiausiu dėmesio objektu tapo santykio su gyvybe, taip pat nežmogiška, klausimai, susiję tiek su antropogeniniu poveikiu natūraliai aplinkai bei jos ekologine transformacija, tiek su genetinėmis manipuliacijomis, kurios, kaip žmogaus valios išraiška, taip pat gali daryti nevienodą įtaką biosferos evoliucijai. Ieškant atsakymo į šiuos klausimus, susiklostė viena iš reikšmingiausių taikomosios etikos šakų – ekologinė, arba aplinkos, etika, svarstanti ekologinio saugumo, arba žmonių giminės išlikimo, problemą. Kartu ši etika dabarties sąlygomis atlieka katalizatoriaus vaidmenį formuojantis adekvačiai asmenybės ir socialumo savireguliacijos sistemai, kuriai būdingas moralinės refleksijos ir etinės refleksijos suaugimas.

LITERATŪRA

Brockman, J. 1996. *Die dritte Kultur. Das Weltbild der modernen Naturwissenschaft*. Aus dem Amerikanischen übertragen von S. Vogel. München: Wilhelm Goldmann Verlag.

Callicott, J. B. 1997. „Die begrifflichen Grundlagen der *land ethic*“, in *Naturethik*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 211–246.

Commoner, B. 1967. *Science and Survival*. New York: The Viking Press.

Čović, A. 2004. „Ethik und Bioethik“, *Synthesis philosophica*, vol. 1, 275–296.

Düwel, M. 2002. „Angewandte oder Bereichsspezifische Ethik. Einleitung“, in *Handbuch Ethik*.

Herausgegeben von M. Düwel, Chr. Hübenenthal u. M. H. Werner. Stuttgart; Weimar: Verlag J. B. Metzler, 243–247.

Fuchs, U. 1996. *Gentechnik – Der Griff nach dem Erbgut: Eine kritische Bestandsaufnahme*. Bergisch Gladbach: Gustav Lübbe Verlag.

Haider, M. 1992. *Umweltgestaltung für die Zukunft: Prinzipien überzeugende Strategien*. München: Quintessenz.

Hardmann, D., McEldowney, S., Waite, S. 1996. *Umweltverschmutzung: ökologische Aspekte und biologische Behandlung*. Berlin; Heidelberg; New York: Springer.

Höfle, V. 1994. *Philosophie der ökologischen Krise: Moskauer Vorträge*. Orig. Ausg., 2. Aufl. München: Verlag C. H. Beck.

Kant, I. 1917. „Anthropologie in pragmatischer Hinsicht“, in *Kant's Werke*. Bd. VII. Berlin: Druck und Verlag von Georg Reimer, 117–333.

Seilz-Weinzierl, B. 1990. *Lust auf Zukunft: Vom Wert der Natur und von der Verantwortung des Menschen*. Frankfurt am Main: VAS, Verlag für Akad. Schr.

Siep, L. 1998. „Bioethik“, in *Angewandte Ethik: eine Einführung*. Hrsg. von A. Pieper und U. Thurnherr. München: Beck, 16–34.

Tejeras de Šardenas, P. 1995. *Žmogaus fenomenas*. Vilnius: Mintis.

Виллашек, М. 2005, in *100 этюдов о Канте*. Общ. ред. В. В. Васильева. Москва: КДУ.

Граф де, Дж., Ванн, Д., Нейлор, Т. Х. 2003.

Потребляемость: болезнь, угрожающая миру. Пер. с англ. Москва: Ультра; Культура.

Жученко, А. А., 2003. „Роль генетической инженерии в адаптивной системе селекции растений (мифы и реалии)“, *Сельскохозяйственная биология*, No 1, 3–25.

ETHIC REFLECTION UNDER CONDITIONS OF ECOLOGICAL TRANSFORMATION

Česlovas Kalenda

Summary

The article explores the issue of structural and functional changes in the area of moral and ethic thinking. In the last decades of the 20th c. characterized by a rapid development of science and technology, new moral problems emerged in the life of society. A wide range of its social and professional sections, especially representatives of natural sciences, got involved into their discussion and solution. The philosophical ethics that dominated previous centuries and, as an academic discipline, interpreted the specific features of moral consciousness was supplemented by applied ethics focused chiefly on the problem of implementation of moral imperatives in definite

areas of human operation. Today, in the sphere of moral activity regulation, an important role, next to the general traditional attitudes, is played by the demands of definite matter-of-fact character, in the contents of which one may state a practical indivisibility of the moral and ethic reflection. These and also other new specific characteristics of the self-regulating system of personality and socium are revealed in this article through the prism of ecological ethics – one of the most important branches of applied ethics.

Key words: moral reflection, ethic reflection, applied ethics, ecological ethics, ecological safety.

Iteikta 2006 06 06